

Vassányi Miklós – Suszta Laura

Tetovált Kígyó halála

Natchez temetési emberáldozat a 18. századi Louisiane-ból Forrásközlés történeti bevezetéssel

DOI: [10.54742/tabula.2023.1.01](https://doi.org/10.54742/tabula.2023.1.01)

Kulcsszavak: emberáldozat, rítus, *Le Page du Pratz*, amerikai őslakosok, natchez kultúra

1. Bevezetés

1.

Az emberáldozat egyszerre a legtaszítóbb és legérdekesebb vallási-kulturális jelenség, mely archaikus kultúrák sokaságában volt jelen – így egyes prekolumbiánus kultúrákban Mexikótól északra is (például az illinois-beli Cahokiában [Emerson et al. 2016; Pauketat 2010] és a mississippi-beli Natchez-ben), magában Mexikóban az azték kultúrkörben (González 1985; Batalla Rosado–Rojas 2008; Díaz Barriga Cuevas 2012; Smith 2003, 215–231; Vassányi 2016, 151–186), Peruban például a chimú (Romey 2019) és az inka kultúrában (lásd alább). Gyakorlásának éppen ezért kellett, hogy legyen valamilyen archaikus-racionalizáló magyarázata. A valásantropológia feladata ezt keresni a korai források bemutatásával, történeti-kulturális kontextusba helyezésével és elemzésével. Jelen közleményünkben az észak-amerikai Natchez nemzet (1) körében valaha gyakorolt emberáldozat egy jelentős, felderítés-kori írott forrását szeretnénk bemutatni, az emberáldozat kérdése szempontjából legfontosabb fejezet magyar fordításának közlésével, történeti kontextusának felvázolásával. Választásunk azért esett erre a fejezetre, mert ez tartalmazza a rítus részletes leírását, a leggazdagabb antropológiai adatokat. Célunk a fordítás és az azt bevezető tanulmány közreadásával bemutatni azt az archaikus prekolumbiánus mentalitást, amelyik törzsi vezető halála esetén természetesnek látta az emberáldozat bemutatását, valamint rákérdezni az emberáldozat lehetséges magyarázataira. Bevezető tanulmányunk a történeti és kulturális körülményeket ismerteti, ami elengedhetetlen a forrásszöveg értelmezéséhez. Kutatásunk forrásai nyomtatásban megjelent szövegek, melyeket internetes kereséssel derítettünk fel, és mindenütt a legelső, illetve a legjobb kiadásokat használtuk. (2)

2. Történeti keretek: Louisiane francia gyarmat alapítása

2.

Amikor 1682-ben a rouen-i születésű francia felderítő, René-Robert Cavelier, Sieur de La Salle (1643–1687) egy folyami expedíció során Montréalból kiindulva beutazta a Mississippi egész völgyét le a deltáig, és birtokba vette azt a francia király számára (DuVal 2006: 145), (3) elsőként látta meg a lehetőséget a terület gyarmatosítására. La Salle volt egy személyben az is, aki XIV. Lajosról Louisianának nevezte el a mai Louisiana állammal közel sem azonos, hatalmas területet (miután a releváns források francia nyelvűek, ezért – a történeti valóságnak megfelelően – végig a Louisiane megnevezést alkalmazzuk a térségre). (4) Bár La Salle elhunyt 1687-ben, vagyis tizenkét évvel azelőtt, hogy a franciák ténylegesen letele-

pedtek a Mexikói-öböl parti régióiban, a későbbi francia kolónia az ő tervei alapján jött létre. La Salle elgondolása gazdasági és politikai célokat is tartalmazott, mivel Franciaország – közelebről XIV. Lajos király – a Mississippi alsó völgye gyarmatosításának fontos szerepet szánt a nagybirodalmak közötti hatalmi versenyben, mely Észak-Amerika területeinek ellenőrzéséért folyt (Smyth 2016: 36).

3. A francia Louisiane története azonban igazán csak 1699-ben kezdődik Pierre Le Moyne d’Iberville et d’Ardillières (1661–1706) montréalai születésű francia katonatiszt felderítő útjával és öccse, Jean-Baptiste Le Moyne de Bienville (a forrásokban Biainville vagy Bianville néven is, 1680–1767), későbbi gyarmati kormányzó útjai révén. Pierre Le Moyne d’Iberville – aki korábban az angolokkal Maine-ben és a Hudson-öbölben vívott harcokban tüntette ki magát – 1700 márciusában megkapta a békepipát (*calumet de paix*) a *natchez* (ejtsd: natʃē) őslakos nemzettől, mely egyike volt annak a számos közösségnek, melyeket d’Iberville csapata azon a tavaszon meglátogatott, és amely a Mississippi déli folyása közelében, az *houma* nemzet településeitől nyolc-tíz mérföldre északra fekvő területen élt (Margry 1888: 410). (5) Röviddel érkezésük után a csoport egyik tagja, az alsó-normandiai származású Paul du Ru SJ atya (1666–1741) ezt írta útinaplójába:
4. „A [*natchez*-k] síkságai, melyeket a mai napon egy kicsit jobban megfigyeltem, még szebbek, mint gondoltam; mindenütt csak barack-, szilva-, diófák és földieper van; sajnálatos, hogy ezek [a síkságok] olyan távol vannak a Mississippitől” (Villiers 1925: 127). (6)
5. Louisiane az 1699-es alapításától 1712-ig nagyrészt katonai előőrs volt. A hatalmas gyarmat a költséges kontinentális háborúk és a jövedelmezőbb gyarmatok – mint amilyen Saint-Domingue volt a karibi térségben – konkurenciája miatt háttérbe szorult a francia gyarmati politikában. A telepesek ezért kénytelenek voltak a helyi őslakos csoportokkal szövetkezni, mivel a gyarmatra nem érkezett ellátmány az anyaországból (Villiers 1925: 119–135). Jérôme Phélypeaux de Pontchartrain (1674–1747) francia tengerészeti és gyarmati miniszter a gyarmat első éveiben levéiben emlékeztette Louisiane első kormányzóját, a már említett Pierre Le Moyne d’Iberville-t, hogy „gondosan foglalkozzék a föld megművelésével, hogy a gyarmat képes legyen megélni a nehéz időkben, amikor az Európából érkező segítség esetleg elmarad” (Rowland–Sanders 1932: 3: 17). Erre szükség is volt, hiszen ekkoriban körülbelül hatvanhétezer őslakos élt a régióban, de kevesebb mint háromszáz francia, akik túlélése az őslakosokkal való jó kapcsolatokon múltott (Usner 1992: 35).
6. A d’Iberville–de Bienville testvérpár 1718-ban Nouvelle Orléans-ban – a mai New Orleans-ban – megalapította az új francia gyarmat későbbi fővárosát. Az őslakói nevét viselő, a Mississippi két oldalán északabbra – a mai Natchez, MS környékén – elhelyezkedő Natchez terület a termékeny földjei folytán kedvező volt a környék gazdasági fellendüléséhez, ami 1720-ban az amerikai gazdaságtörténetben „Mississippi-buborék” (*the Mississippi Bubble*) néven ismert fellendüléshez vezetett. A sikert azonban rövid időn belül pénzügyi összeomlás követte, bár a Natchez-beli letelepedés lehetősége egyelőre megmaradt, amíg az 1729-es nagy natchez lázadás ezt is lehetetlenné nem tette (Sayre 2002: 383).
7. A Natchez terület a magyar utazók számára sem volt ismeretlen. Az első közülük, aki részletesen beszámolt Észak-Amerikáról, Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) volt. *Utazás Észak Amerikában* című művéből (1834) azonban sajnos nem derül

ki, hogy az adott régióban járt-e, mégis megemlíti nevét mint az első amerikai magyar utazóét. Útleírásával még 1864-ben elnyerte az MTA nagyjutalmát, de írása inkább a polgári viszonyok két ország közötti összehasonlításáról szól, mintsem az őslakos kultúráról (Bölöni 1834).

8. Xantus János (eredeti nevén Xántus János, 1825–1894) volt az első magyar, aki az Egyesült Államokban etnográfiai gyűjtőexpedíciót vezetett. Őslakos népek kultúráját, valamint a flórát és faunát tanulmányozta, és a tudományos közösség számára értékes gyűjteményeket hozott létre mint az Egyesült Államokban tevékenykedő korai magyar természettudós. Levezetésében a „Natchez” terminus azonban csak Natchez várossal kapcsolatosan kerül elő, ahol egyebek mellett egy hajószerencsétlenséget is túl élt (Xantus 1853: 24–26).
9. Haraszthy Ágoston (1812–1869) magyar borász az életét többek között az Egyesült Államokban élte le. Haraszthy neve a natchez-kkel is összefonódik, mivel 1842-ben ő lett az első magyar konzul Mississippi államban. Haraszthy jelentős szerepet játszott a Natchez-térség gazdasági és kulturális fejlesztésében. Írásos művei – melyek közül legismertebb a *Grape culture, wines and wine-making* (1862) – azonban leginkább a borászatra irányultak (Haraszthy 1862).

3. A natchez történelem alapvonalai

10. A *natchez* társadalomban már az európai érintkezés előtt is voltak feszültségek. A délkeleti (*Southeast*) főnökségek etnohistorikus és régészeti kutatásai azt mutatják, hogy egy adott főnökség stabilitása vagy instabilitása az európai kapcsolatfelvétel előtt számos egymással versengő erőtől, kisebb és nagyobb, többé vagy kevésbé autonóm főnöktől függött. A *natchez* halmok feltárása segítette a régészeknek nyomon követni a *natchez*-knél évszázadokon át tartó „ciklikus” versengést a hatalomért a különböző település politikai vezetői között (Anderson 1994: 9).
11. Bár a korábbi tudományos álláspont szerint a *natchez*-k merev hierarchikus társadalomban éltek (Brain 1978; Neitzel 1983; Brown 1989), ez a felfogás a közelmúltban Frank Lorenz munkássága nyomán megváltozott. Lorenz a korábbi régészek által közzétett adatokat felhasználva, valamint történelmi dokumentumok bevonásával új szempontokat érvényesített a *natchez*-k társadalmi-politikai struktúrájának vizsgálatában: amellett érvelt, hogy a *natchez*-k Nagy Napja (*le Grand Soleil*), legfőbb politikai vezetője nem rendelkezett hegemon irányítással az összes *natchez* település felett. Sokkal inkább az volt a helyzet, hogy a többi Nap (a kisebb főnökök, egyes *natchez* települések vezetői) mint egyfajta tanács tagjai folyamatosan megkérdőjelezték a Nagy Nap hatalmi pozícióját. A régészek talált leleteloszlási mintákat elemezve Lorenz állítja, hogy mindegyik különálló település félautonóm volt, „melynek lakói maguk hozták meg a kereskedelmet érintő döntéseket, s szövetségekről és hadviselésről a Nagyfalú tekintélyétől függetlenül döntöttek” (Lorenz 1997: 97–98, némileg hasonlóan rekonstruálja a Nagy Nap politikai hatalmának hatáskörét Milne 2015: 29–41).
12. E következtetés alapján állíthatjuk, hogy az európaiak beavatkozása a Mississippi alsó völgyében felerősítette a *natchez* falvak közötti, már létező feszültséget, s megzavarta az erők belső körforgását, ami végül politikailag kettészakította – francia-, illetve angolpárti részekre – a *natchez* nemzetet (Lorenz 2000: 173).

13.

A Southeast térségben egyre fokozódó erőszakot az angolok által irányított rabszolga-kereskedelem idézte elő. Az angolok igénye az őslakos rabszolgák iránt Dél-Karolina 1670-es megalapításával kezdődött, s az 1690-es években folyamatosan növekedett, mielőtt a 18. század elején elérte volna a csúcspontját. Alan Gally becslése szerint az angol gyarmatosítók 1670 és 1715 között háromezer őslakos rabszolgát vásároltak, akiket a Mississippi alsó völgyéből vittek el. Ahogyan az őslakókkal folytatott rabszolga-kereskedelem egyre nagyobb méreteket öltött, számos itteni nemzet rákényszerült, hogy aktívan vegyen részt ebben, mert ellenkező esetben azt kockáztatta, hogy maga is rabszolgává válik (Gally 2002: 56, 103–104, 130). Az őslakos rabszolga-kereskedelem körüli, folyamatosan növekvő erőszak teszi érthetővé, hogy a *natchez*-k kezdetben miért fogadták be a franciákat a közösségeikbe: mert általuk fegyverekhez juthattak, és így jobban meg tudták védeni magukat ebben a helyzetben (Smyth 2016: 33).

14.

A jó francia–őslakos kapcsolat Anna Királynő Háborúja (*Queen Anne's War*, 1702–1713) alatt is megmaradt, hiába kísérelték meg az angolok többször is a maguk oldalára állítani az őslakosokat (Moore 1988: 14–16, 74; Gally 2002: 291, 297, 318; Rowland–Sanders 1932: 2: 24, 3: 33–34; Barnett 2007: 57–61). A *natchez* területek tőszomszédságában francia kereskedelmi telep jött létre, és a két nemzet közötti békés kereskedelem évei következtek.

15.

1715-ben azonban az úgynevezett „első *natchez* háború” rövid időre erőszakos törest okozott a két nemzet közötti békében. Kirobbanásához az vezetett, hogy a francia kereskedők – munkaerő szerzésének céljával – elraboltak néhány őslakót, a *natchez*-k pedig megtorlásul elrabolták a kereskedőket. Ekkor Antoine Crozat erődparancsnok a kereskedelmet féltve határozottan lépett fel: katonáival foglyul ejtette a *natchez* vezetőket, és a francia kereskedőket követelte. Amikor a tüzscsere megtörtént, Crozat a béke érdekében kivégeztette a francia kereskedőket (Pénicaut 1988: 167, 170–174; Rowland–Sanders 1932: 2: 205, 214–215). A háború lezárulta után, 1716-ban a franciák megépítették a Fort Rosalie-t (a mai Natchez, MS város helyén), hogy így védjék a *natchez*-k között lévő kereskedelmi telepüket (Usner 1992: 21). 1717 után azonban a termékeny *natchez* földek megszerzése és kizsákmányolása lett a francia gyarmati politika célja, és háttérbe szorult a békés kapcsolat ápolása. Ezzel párhuzamosan – vagy inkább éppen emiatt – az 1720-as évek elején a *natchez*-k elkezdtek az angolbarát vezetőik felé orientálódni.

16.

A francia gyarmati prioritások eltolódásának és a *natchez*-k belső politikai harcának csúcspontja végül a két nemzet közötti erőszakos konfliktusok sorozatához vezetett (Smyth 2016: 45–46). 1722-ben zajlott le a „második *natchez* háború,” melyet a Tetovált Kígyó által kiharcolt békekötés zárt le. Az eseményeket egy őslakos és egy kereskedő közötti tartozás váltotta ki, valamint az önbíráskodás. Bár az irodalom „háború”-nak nevezi a konfliktust, ez inkább csetepaté volt (Barnett 2007: 68–72). A „harmadik *natchez* háború” 1723-ban tört ki, így a béke meglehetősen rövidre sikerült (Swanton 1911: 212). A „háború” oka az volt, hogy három *natchez* falu angol kereskedelmi partnert keresett. Ezeket a falvakat a földig rombolták a franciák, vezetőjüket kivégezték. 1723 és 1729 között ellenben ismét békés időszak következett (Smyth 2016: 49). Két fontos *natchez* szövetséges elvesztése viszont nehezítette a francia törekvést a gyarmati békére: 1725-ben meghalt a régi barát, Tetovált Kígyó harci főnök (*natchez* Obalalkabiche, fr. *Serpent Piqué*, a Nagy Nap öccse, lásd szemelvényünket). 1728-ban pedig elhunyt maga a Nagy Nap, aki a leg-

fontosabb franciabarát vezető volt a *natchez*-k körében. Halála után már az angolbarát irányvonal kerekedett felül a *natchez* politikában (Rowland–Sanders 1932: 2: 525–526).

17.

Ennek nyomában 1729. november 28-án *natchez* őslakók több mint kétszáz francia telepest gyilkoltak le Fort Rosalie-ban az erődparancsnok elviselhetetlen követelzései miatt. Sieur de Chépart erődparancsnok ugyanis azt követelte, hogy a frissen felújított és rendbe hozott White Apple település lakói adják át házaikat és földjeiket a franciáknak, hogy azon újabb ültetvényeket tudjanak kialakítani. A helybeliek azt kérték, hadd maradjanak a kukoricaszüretig, hogy télen legyen mit enniük. Chépart ebbe beleegyezett ugyan, de rögtön hozzátette, hogy akkor az őslakosok kötelezően adjanak neki annyi „kosár kukoricát és egy szárnyast”, ahány hónapig nem költöznek ki (Smyth 2016: 33). Ezt az őslakos népesség nem teljesítette, hanem felháborodásában erőszakhoz folyamodott az erőd ellen.

18.

A „Natchez Massacre” okozta sokkhatásról számos korabeli forrás tanúskodik. (7) A napról Louisiana kormányzója, Etienne de Perier azt jelentette, hogy a *natchez*-k

„mindannyian úgy voltak felfegyverkezve és felszerelve, mintha vadászni akartak volna menni, és amikor elhaladtak a telepések házai mellett, akiket a legjobban ismertek, azoktól kölcsönvették a fegyvereiket azzal az ígérettel, hogy bőségesen hoznak nekik vadhúst. Hogy minden gyanút eloszlassanak, elhozták, amivel tartoztak gabonában, olajban és egyéb termékekben” (Rowland–Sanders, 1: 62).

19.

Ezután kezdődött a mézárulás. A *natchez* támadás megtorlásaként a franciák és *choctaw* szövetségeseik 1731-re elpusztították az összes *natchez* települést. Az elmenekült *natchez*-k többsége a *chickasaw*-khoz vándorolt, a franciák és a *choctaw*-k pedig egészen az 1740-es évekig folytatták a háborút a *chickasaw*-k és a *natchez* túlélők ellen (Smyth 2016: 52). Mindezek következményeként a *natchez* nemzet gyakorlatilag megszűnt létezni.

4. Antoine-Simon Le Page du Pratz vázlatos életrajza

20.

A korai Louisiane legnagyobb hatású történetírója, lent közölt szemelvényünk szerzője, a francia Antoine-Simon Le Page du Pratz 1695 körül született, és valamivel 1760 után halhatott meg (Sayre 2010: 24). Életéről kevés biztosat tudunk azon kívül, amit saját művéből és Joseph Tregle 18. századi történész, Le Page du Pratz művének angol fordítója kutatásaiból tudunk (Dawdy 2003: 19; Tregle 1774). Le Page du Pratz 1718-ban, mindössze húszéves korában szállt hajóra, hogy La Rochelle-ből Louisiane-ba utazzon nagyjából nyolcszáz francia telepessel együtt. 1720-ban északra költözött Natchez-be, ahol földterületet vásárolt az őslakóktól (Sayre 2010: 34), melyen egy, a delta-vidéki *chitimacha* nemzetből származó rabszolganővel – akitől feltehetőleg gyermeke is született – és afrikai rabszolgájával élt. Az őslakókat a korabeli irodalomban uralkodó terminológiától eltérően nem „vadak”-nak (*les sauvages*), hanem „természeti állapotban lévők”-nek (*les naturels*) nevezte írásaiban. A következő nyolc évben megtanulta nyelvüket, megismerte szokásaikat, megbarátkozott vezetőikkel (Sayre 2002: 386). Majd 1728-ban visszatért Nouvelle Orléans-ba, ahol Étienne de Perier kormányzó

(*sedit* 1723–1733) rábeszélésére elvállalta az India-Társaság (*Compagnie des Indes*) itteni ültetvényeinek gondozását és irányítását.

21.

Le Page du Pratz 1734-ben visszaköltözött Franciaországba (Sayre 2002: 386), ahol elkezdte írni emlékiratait Louisiane-ról, melyeket először cikksorozat formájában publikált a *Journal Oeconomique* című, elsősorban mezőgazdasági és kereskedelmi profilú, újonnan indult folyóiratban (8) 1751 szeptembere és 1753 februárja között (Dawdy 2003: 19). (9) Hogy mivel foglalkozott 1751-ig, pontosan nem ismeretes (Tregle 1774: XX). A Louisiane gyarmat történetét és a rajta élő őslakos kultúrákat elmélyülten tárgyaló, felbecsülhetetlen értékű antropológiai, vallásnéprajzi forrásmű, Le Page du Pratz háromkötetesre dagadt *Histoire de la Louisiane*-ja végül 1758-ban jelent meg Párizsban, melynek részletesebb ismertetését lásd alant.

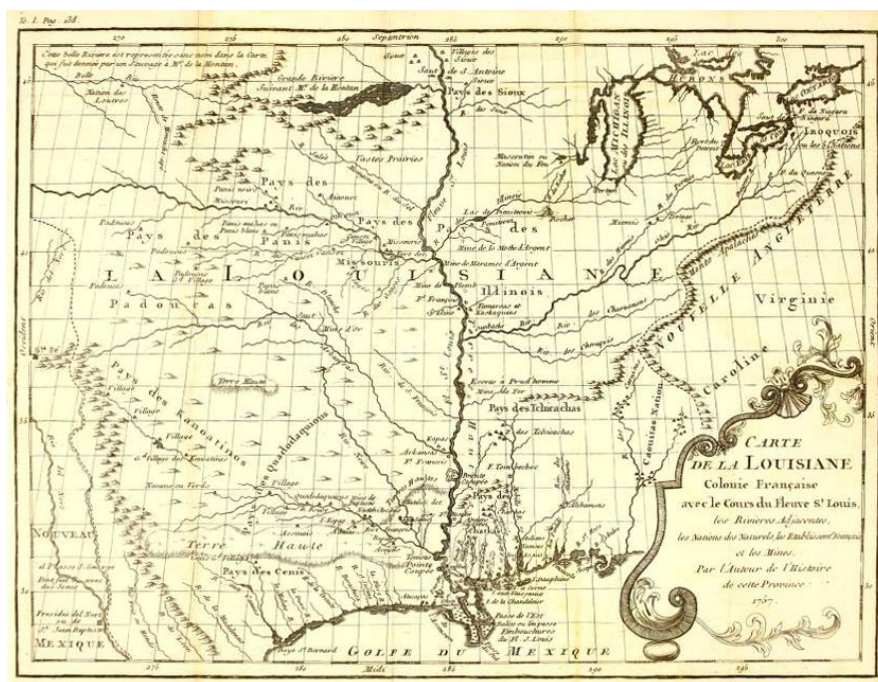
5. Le Page du Pratz: *Histoire de la Louisiane*, 1–3. (1758) – Tartalmi vázlat

22.

A nagy mű első kötetének előszava szerint Antoine-Simon Le Page du Pratz tizenhat évet élt Louisiane-ban. Műve megírására az új gyarmat gazdasági hasznosításának reménye ösztönözte, valamint az a cél, hogy a területről, annak őslakóiról elterjedt tévhiteket és rosszhiszemű véleményeket eloszlassa – végső soron a királyt és az államot szolgálva írásával. Hangsúlyozza, hogy nemcsak a Mexikói-öböl partvidékét ismeri, hanem számos hosszabb utat is tett az ország belsejében. Az előszó végén közli: „több tudós biztatta” őt arra, hogy a *Journal Oeconomique*-ben közölt cikkei monografikus verzióját is közreadja; de ő előbb tartalmilag jóváhagyta a szöveget olyan személyekkel, akik annak idején vezető szerepet játszottak a gyarmat életében – így tette háromkötetes, bő ezerkétszáz oldalas művét megbízható információforrássá.

23.

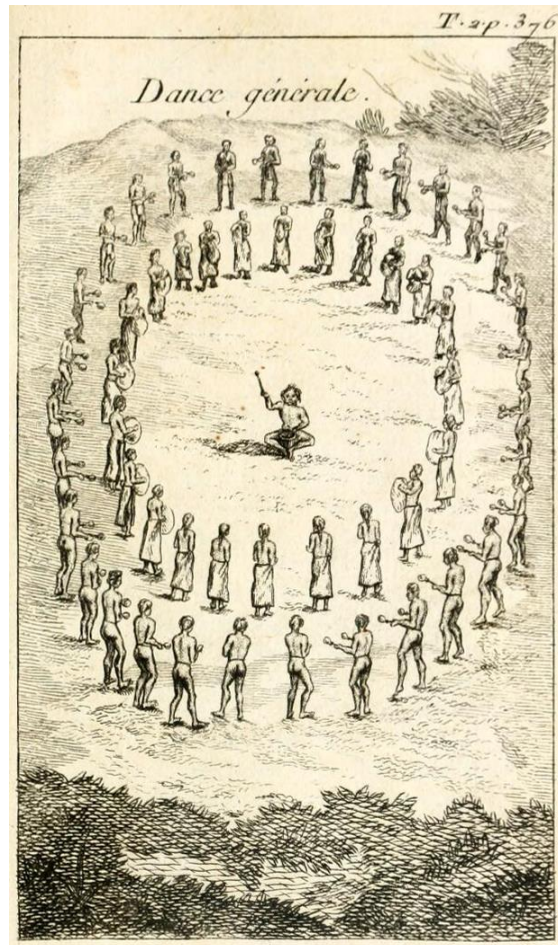
Az első kötet felvezetése történeti jellegű: elbeszéli a szerző kiérkezését a gyarmatra és földfoglalását. Itt néprajzi érdekesség a *chitimacha* nemzet békepipa-menetének leírása (hetedik fejezet), melyet naivan rajzolt ábra is illusztrál (*marche du calumet de paix*, 105). Le Page du Pratz ezután leírja a *natchez* területekre való továbbutazását (nyolcadik fejezet). A tizedik fejezettől kezdve Louisiane gyarmat földrajzi leírása következik, melyben különös figyelmet kapnak a felszínen is azonosítható érclelőhelyek. Az első *natchez* háborút Le Page du Pratz a tizenharmadik fejezetben beszéli el, majd a *natchez* természetgyógyászat eredményességét dicséri (tizenötödik fejezet). Végül saját utazásai alapján folytatja Louisiane természetrajzát. Az első kötetet a gyarmat térképe díszíti (1. ábra).

1. ábra: Louisiana térképe (Le Page du Pratz 1758: 1: 138). Jól látható, hogy „Louisiane” a Mississippi forrásvidékétől a Mexikói-öböl és a Sziklás-hegységtől az Appalache-hegységig terjedő hatalmas területet jelenti – lényegileg a teljes Mississippi-medencét (tehát korántsem azt, amit ma)

24.

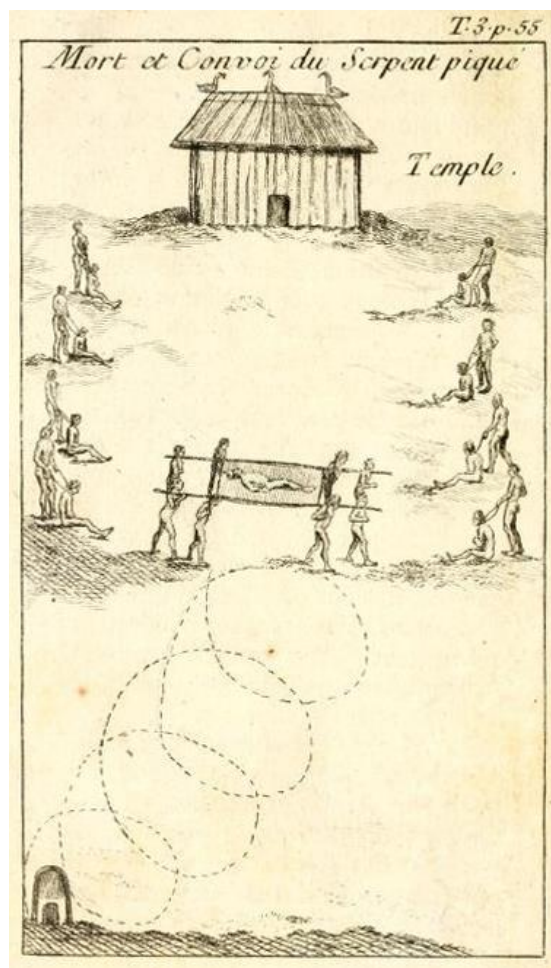
A második kötet elsősorban természetrajzi és etnográfiai jellegű: a nyitó fejezetek az Óvilágban ismeretlen növények és állatok (négy lábúak, szárnyasok, halak) részletes, ábrákkal illusztrált leírását adják – különösen megnyerő a repülő mókus (*écureuil volant*, 98) és a „krokodil” naiv rajza (*crocodil*, 101). A részletes néprajzi rész a tizenharmadik fejezettel kezdődik a Mississippi két partján élő őslakos nemzetek felsorolásával, ismertetésével. A huszonkettedik fejezettől kezdve Le Page du Pratz külön is betekintést ad a számára kedves *natchez* nemzet nyelvébe, vallásába, szokásaiba, ünnepeibe, családi életébe, hadviselésébe. A sommás nyelvészeti szakaszból megtudjuk, hogy *natchez*-ül más szókészlettel kell beszélni a Napokhoz, mint a köznéphez, és hogy a női kiejtés karakterisztikusan különbözik a férfi kiejtéstől; a vallási fejezet pedig érzékletesen ismerteti a *natchez* istenképzetet mint a Legfőbb Szellem – *Coyocop-chill*, *Grand Esprit* vagy *Esprit Suprême* – képzetét. Bár a Legfőbb Szellem teremtői működésének itteni leírása álláspontunk szerint erős keresztény inkulturációról tanúskodik, a *natchez* templomban égő örök tűz, *feu éternel* kapcsán előadott hosszú történet a Napból leszállt kultúr-hérosz-emberpárról eredeti vallási képzet, (10) mely a négy *natchez* társadalmi osztály – Napok, nemesek, „tekintélyesek”, „büdösek” – eredetét is hivatott magyarázni (Le Page du Pratz 1758: 2: 331–336); és amely több párhuzamosság révén is felidézi az első, Nap-szülte inkapárról előadott dinasztikus mítoszt Garcilaso de la Vega *Commentarios reales, que tratan del origen de los Yncas*-ának (Lisboa, 1609) I/15. fejezetéből. A kötet közli az őslakos (*les naturels*) férfiak, nők és gyermekek nyári, illetve téli öltözetének rajzát is. A *natchez* nemzet „általános tánca” a könyv 376. oldalán (2. ábra), a foglyul ejtett ellenséget kínzó eljárásai a 429-ediken láthatók.

2. ábra: A *natchez* nemzet „általános tánca” (Le Page du Pratz 1758: 2: 376)

25.

A harmadik kötet tovább folytatja a *natchez* szokások ismertetését e nemzet játékaiknak, szórakozásainak, étkezési és böjtölési módjának leírásával. Ezt a *natchez* „templom” és temetkezés bemutatása követi – ennek része a Tetovált Kígyó temetési szertartásának aprólékos, részletekbe menő elbeszélése (negyedik fejezet; lásd szemelvényünket). A szöveg ezután kitér az észak-amerikai őslakosság eredetének kérdésére két útleírás közlésével; majd a tizenharmadik fejezettől kezdve az 1729-es nagy *natchez* lázadás („Natchez Massacre”) okait fejtí fel, és azonosítja a Fort Rosalie francia parancsnokának elviselhetetlen követeléseiben. A francia bosszúhadjárat elbeszélése mellett (tizenhatodik fejezet) közli a Louisiane-ba hurcolt afrikai rabszolgák franciaellenes összeesküvésének történetét is, melyet Le Page du Pratz közreműködésével még a kitörése előtt vérbe fojtottak (tizenhetedik fejezet). A kötetet Louisiane mezőgazdasági és kereskedelmi előnyeinek és hasznosítási lehetőségeinek ecsetelése zárja (20–23. fejezet). Illusztrációi közül a *natchez* temetési menetet bemutató ábra emelkedik ki (3. ábra). Le Page du Pratz művének korabeli angol kiadása erősen szelektáló fordítás (*The History of Louisiana, or of the Western Parts of Virginia and Carolina*, London, 1763).

3. ábra: Tetovált Kígyó temetési menetének vázlatos rajza, kétoldalt a feláldozandó személyekkel (Le Page du Pratz 1758: 3: 55)

6. Le Page du Pratz előfutárai és utóélete

26.

A *natchez* nemzet történetileg első említése európai forrásban valószínűleg a – brutális természetű – Hernando de Soto (1496–1542) spanyol *adelantadónak* (‘előjáró, kormányzó’) és *conquistadornak* köszönhető. Az 1539-től 1543-ig tartó, Floridát és a déli Mississippi-medencét érintő, de Soto által túl nem élt expedícióról készült portugál nyelvű beszámoló (Fidalgo de Elvas [Elvas]: *Relaçam verdadeira dos trabalhos que ho governador don Fernando de Souto y certos fidalgos portugueses passarom no descobrimento da prouincia da Frolida* [sic]; Évora 1557) (11) 28–29. és 37–38. fejezetei szerint az expedíció de Soto halála után áthaladt a Mississippi *natchez* felségterülethez tartozó vizein, ahol elszenvedte a Quigaltam főnökség támadását. Bár a szöveg nem tartalmazza sem a *natchez* kulcsszót, se semmi egyéb érdemleges kulturális információt, az irodalom szerint bizonyára e Quigaltam főnökség volt a *natchez* államalakulat elődje (Barnett 2007: 12–14). (12)

27.

Le Page du Pratz Louisiane-történetének egyik első, konkrét előfutára azonban a kalandos életű Louis Hennepin OFMRec atyának (1626–1700?), québec-i kato-

likus lelkipásztornak és Cavalier de la Salle utazó misszionáriusnak műve, a *Description de la Louisiane, nouvellement découverte au Sud-Ouest de la Nouvelle-France par ordre du Roy. Avec la carte du Pays; les Mœurs et la manière de vivre des Sauvages* (Paris, 1683). A kötetet nyitó nagyméretű térképen a felderítéstörténeti valóságnak megfelelően még ki van pontozva a Mississippi alsó folyása – kézirata 1681-es megírásakor Hennepin nem tudta inkorporálni Cavalier de la Salle 1682-es expedíciójának kartográfiai eredményeit. Miután Hennepin atya csupán addig jutott el, ahol a Wisconsin, illetve az Illinois folyók a Mississippibe torkolnak, a *Southeast* őslakó nemzetéről – így a *natchez*-kről – nem tudunk meg színes útleírásából semmit, jóllehet a kötet utolsó fejezete *Les mœurs des Sauvages* alcím alatt, külön oldalszámozással ismertet egy (talán irokéz) teremtményt, és számos leíró néprajzi adatot közöl az őslakók ruházatáról, családi életéről, ünnepeiről, szórakozásáról, hadviseléséről, temetkezéséről és „babonáiról” (utóbbiról sajnos nagyon keveset).

28.

Ezt követi időrendben Jean Frédéric Bernard gyűjteményes kötete, a *Relations de la Louisiane, et du fleuve Mississippi. Où l'on voit l'état de ce grand Païs & les avantages qu'il peut produire &c.* (Amsterdam: Jean Frédéric Bernard, 1720). A könyv, melynek előszava John Law-hoz (1671–1729) mint a francia Királyi Bank és a Francia India-Társaság vezérigazgatójához szól, három korábbi, Louisiane-nal kapcsolatos útleírást vagy élménybeszámolót tartalmaz. (13) Az első, anonim szöveg (*Relation de la Louisiane ou Mississippi*) kiemeli a *natchez* nemzetet annak vallásossága okán, külön is említve templomukat és a temetési emberáldozat szokását, lényegileg megerősítve Le Page du Pratz beszámolójának főbb elemeit (Bernard 1720: 24). (14) A gyűjtemény második forrásszövege egy Henri Tonty (1650?–1704) nevű tengerésztisztnek, a fent említett Cavalier de la Salle útitársának tulajdonított mű (*Relation de la Louisiane; et du Mississippi par le Chevalier Tonti*), mely az őslakók vallása kapcsán az animizmust és lélekvándorlásba vetett hitet írja le. A harmadik forrás (*Voyage en un pays plus grand que l'Europe, entre la Mer glaciale & le Nouveau Mexique*) Louis Hennepin második, a szakirodalom által kétes hitelűnek tekintett louisiane-i útleírása (Hennepin 1697).

29.

Louisiane-nal is foglalkozik Joseph-François Lafitau SJ (1681–1746) botanikai, etnográfiai érdeklődésű misszionárius atya *Moeurs des sauvages américains, comparées aux mœurs des premiers temps* (Paris, 1724) című kétkötetes, nagyívű összefoglalása. Kifejezetten igényes, tudományos áttekintésének háromszáz oldalas negyedik fejezete (*De la Religion*) és szintén nem rövid nyolcadik fejezete (*Mort, Sepulture & Deuil*) folyamatosan antik párhuzamokat keres és talál amerikai őslakos vallási hiedelmekhez és gyakorlatokhoz. A *natchez* temetési emberáldozathoz egy Julius Caesar-szöveghelyet idéz, de beszámolója – a sasszobrokkal díszített *natchez* templomot és a feláldozandók haláltáncát ábrázoló, kifejező rézmetszet ellenére (Lafitau 1724: 2: 411) – sajnos nem első kézből való, mivel Lafitau atya csak a Montréal környéki Kanadát, missziós szolgálati helyét ismerte saját tapasztalata alapján. Ugyanez vonatkozik a *natchez* templomban örökké égő tűzről és a Nagy Nappal mint a Nap leszármazottjával kapcsolatos rítusról adott, egyébként érdekes leírására (Lafitau 1724: 1: 67–168). (15)

30.

Le Page du Pratz előtt Louisiane történetével foglalkozó jelentős forrásművet publikált továbbá Pierre-François-Xavier de Charlevoix SJ atya (1682–1761) is, aki 1721–1722 telén ereszkedett le egy valóban epikus hosszúságú utazás során a Michigan-tótól kiindulva az Illinois-on és a Mississippin egészen Nouvelle Orléans-ig.

A Journal d'un Voyage fait par ordre du Roi dans l'Amerique Septentrionnale [sic] (kritikai kiadása: Berthiamue 1994) a háromkötetes, nagyméretű Louisiane-térképpel illusztrált és tudományos igényű természetrajzi függelékkel bővített *Histoire et description générale de la Nouvelle France* utolsó, harmadik kötete (Paris, 1744). A harminchat külön datált „levélre” tagolt, magában véve is monumentális útleírás az észak-amerikai természet- és néprajz kincsestára, melynek harmincadik „levele” részletekbe menően számol be a *natchez* kultúráról. A Nagy Településen (*Grand Village*) belül nagy figyelmet szentel a templomépületnek, melynek berendezése a jezsuita utazó szerint csak az örökké égő tűzből, *ossuarium*ként szolgáló dobozokból és egy oltárként használt asztalból, valamint a tetőn elhelyezett, durván faragott sasszobrokból állt. A leírás további részletei a Nagy Nap teljhatalmát (Berthiamue 1994: 2: 805), (16) a neki járó tiszteletet és funkciójának öröklődését tárgyalják, valamint azt az imádatot, melyet a Nagy Nap a csillagászati értelemben vett Nap iránt tanúsított. A Napok temetési emberáldozatáról és az azt megelőző rituális csecsemőgyilkosságról írottak messzemenően megerősítik Le Page du Pratz beszámolóját, és ahhoz hasonlóan írják le a temetési menetet és ceremóniát is – jóllehet itt Charlevoix atya más, „megbízható”-nak nevezett utazók tanúságtételére épít (Berthiamue 1994: 2: 806). (17)

31.

Le Page du Pratz művének legközvetlenebb előfutára és konkurense azonban kétségkívül a *Mémoires historiques sur la Louisiane composés sur les mémoires de M. Dumont par M. L. L. M.* (Paris, 1753), vagyis Jean-François-Benjamin Dumont de Montigny (1696–1754 után) francia kalandor kétkötetes emlékirata Abbé Jean-Baptiste Le Mascrier (1697–1760) szerkesztésében. (18) A mű a megszokott módon részletes természetrajzzal indul, majd a huszadik fejezetet az őslakók (*les Sauvages*) vallásának szenteli, kitüntetett témaként kezelve a *natchez* vallási hiedelemvilágot, melynek köréből röviden tárgyalja a napnyugtáig tartó böjtöt, az ételáldozatot, az örök tüzet és annak őrségét, a főnökök templomi temetkezését, majd idézi a *natchez* Legfőbb Lény képzetének leírását egy megnevezetlen „barát” kézírata alapján – aki a szöveg alapján ítélve nem más, mint maga Le Page du Pratz! A huszonhetedik fejezet tárgya a Tetovált Kígyónak kijáró mortuárius szertartás – a szöveg itt azonban olvasatunk szerint ismét Le Page du Pratz-tól átvett plágium (a szerzői kézirat vagy a *Journal Oeconomique*-ban megjelent előzetes közlemények alapján). Néhány *yazoo*, illetve *tunica* nemzettől származó vallási képzet ismertetése után Dumont az őslakók túlvilágképzeteiről ír, de tárgyalása továbbra is felületes és intellektuálisan igénytelen.

32.

A *natchez* néprajzot jóval később feldolgozta még John R. Swanton klasszikus monográfiája (*Indian Tribes of the Lower Mississippi Valley*; Swanton 1911), mely részleteket is fordít Le Page du Pratz-ból. (19)

33.

Le Page du Pratztól fennmaradt még egy 1735 körül, szabadkézzel rajzolt, nagy méretű (91 x 62 cm), részletes jelmagyarázattal ellátott Louisiane-térkép a következő cím alatt: *Carte de la Province et Colonie de la Loüisiane* [!], *Dans la partie septentrional De l'Amerique*. (20) A Mississippi partja mentén 14-es számmal jelölt, kicsiny *natchez* területeket („Endroit ou [!] demeureoit la Nation des Natchez”) e térkép szerint keletről a *choctaw* (*chactas*), északkeletről a *chickasaw* (*chicachas*) nemzet területei fogták közre. A térképen jól látható a *natchez* települések közelében elhelyezkedő francia erőd, a már említett, tragikus sorsú Fort Rosalie is.

34. A *natchez* nemzet túlélői ma a *muscogee* és a *cherokee* nemzetek szövetségesei. Fő szertartási központjuk a *Grand Village of the Natchez Indians Historical Site* (Natchez, MS), ahol kiásták és helyreállították a Nagy Nap dombját és a szemelvényünkben is szereplő Templomdombot.

7. A Natchez emberáldozat – Forrásalapú következtetések

35. Bemutatott forrásunk szövegéből kiolvasható, hogy az emberáldozatot megalapozó lélek- és túlvilágképzetek szerint az elhunyt főnök (katonai vezető) egy másik, párhuzamos szellemi világban vagy valóságban tovább él, és ott változatlanul szüksége és joga van az őt ezen a világon eddig támogató és kiszolgáló személyek kíséretére, szolgálataira. Az emberáldozat ideológiai megalapozása tehát egyfajta „kettős tudat”: a közösség egyrészt bizonyosan tudja, hogy az áldozat meghal, de másrészt ugyanilyen bizonyosan azt gondolja, hogy nem hal meg (hanem átkerül egy másik dimenzióba).
36. Az emberáldozathoz szükséges áldozati személyek kiválasztása azonban még akkor is a lehetetlennel határos feladat, ha a közösség minden tagja szilárdan meg van győződve 1. a rítus morális jogosultságáról (a közösségi vezetők mások feletti jogainak a túlvilágra való kiterjedéséről), 2. a lélek halhatatlanságáról és 3. a párhuzamos szellemvilág létezéséről. Ezért – szintén a forrásból kiolvasható módon – az áldozatok felajánlása társadalmi előmenetellel jár. Aki felajánlja egy rokonát áldozatul, az a „büdösek” megvetett osztályából előléphet a „tekintélyesek” osztályába, ami egyben azt az előnyt is biztosítja, hogy neki a továbbiakban már nem kell áldozat szerepét vállalni, ha egy vezető személy elhunyt. Az emberáldozatnak ilyenformán a társadalmi rétegződés és a hatalmi struktúrák bizonyos megváltozása is mellékhatása (esetleg célja is?) volt.
37. Megfigyelhető még, hogy a felajánlott áldozatok többsége idős vagy igen idős, adott esetben mozgásképtelen személy, aki talán maga is ajánlkozott áldozatul, tudva, hogy ezzel családjának társadalmi előmenetelét segíti. Az áldozatbemutatás ebben az „ideális” esetben önfeláldozás, mely a túlélők részéről biztosítja a feláldozott személy iránti hálát, az áldozat emlékezetének nagy becsben tartását. A lehető legidősebb személyek feláldozása ugyanakkor minimalizálja az áldozatbemutatás által a közösségre mért csapást is.
38. Fontos kihangsúlyozni, hogy a rituális áldozatbemutatást nem egyetlen személy hajtja végre, és nem is akárki (például ezt a funkciót rendszerszerűen ellátó hóhér), hanem nyolc személy az áldozat családjából – vagyis a rokonsága, akik így kollektíven viselik a rituális kivégzés morális terhét, súlyát. Az áldozatot saját rokonai fojtják meg ugyan, de előtte kegyelmi aktusként nagy dózis nikotint fogyasztatnak el vele tabletták formájában, amelyek hatására az áldozat elkábul, minden valószínűség szerint eszméletét veszti, így nem szenved (ennek a praxisnak egyértelmű nyomait látjuk az andoki gyermekáldozat, a *capac hocha* régészeti leleteiben is, ahol az áldozatok arca tipikusan nem mutat szenvedést, ezért megfojtásuk előtt bizonyosan elkábították őket; lásd Castro 2013; Reinhard 1993; Vassányi 2016, 189–226, 258–267). Az emberáldozat módusza így minden téren a lehető legkisebb egyéni szenvedést és közösségi sérülést hivatott biztosítani – amit igazol az is, hogy a *natchez* vezetés Le Page du Pratz beszámolója szerint az elvileg önfel-

áldozásra kötelezett, de arra nem hajlandó Ette-actalt „futni hagyja,” egy bizonyos határon túl már nem üldözi.

39.

A *natchez* emberáldozat szigorúbb vallási kerete az a körülmény, hogy az elhunyt vezetőt a Naptemplomba temetik a többi elhalálozott vezető mellé. Mint a fent idézett szemtanúi leírásokból kiderül, az itt örökké égő tüzet a Napból származónak tekintették, magukat a főnököket pedig a Nap leszármazottainak. A Naptemplom tetején minden korabeli leírás és ábra szerint helyet foglaló két sasszobor a felsőbb világ jeleként minden valószínűség szerint a Nap és a légkör, az időjárás, a természeti világrend összefüggését volt hivatott kifejezni. A *natchez* emberáldozat tehát egy szoláris kultusz része volt, mely a főnökök – a Nap fiai – kozmikus politikai legitimációjaként is szolgált (hasonlóan az inka dinasztikus mítoszban kifejeződő elgondoláshoz. (21)

40.

Az emberáldozat Mexikóból ismert, archaikus indoklása az, hogy az ember a maga körülményei között így imitálja az istenek önfeláldozását, ezzel járulva hozzá a kozmosz működéséhez. Ezt a keretelméletet a *natchez* kultúráról szóló írott forrásokban nem találjuk meg. Michael E. Smith azonban az azték vallási praxis kapcsán felhívja a figyelmet az emberáldozat egy lehetséges és eddig nem említett, politikai jellegű funkciójára is: a nyilvános rituális áldozatbemutató – még ha nem is ez a kifejezett célja – elkerülhetetlenül emlékezteti az alsóbb társadalmi rétegekbe tartozókat és az esetleg jelenlévő külső szemlélőket a főnökök feltétlen hatalmára élet és halál felett (Smith 2003: 219–220), tehát miközben lehetőséget nyújt – nagy áron – a minimális társadalmi mobilitásra, egyben a lehető legszemléletesebben és drasztikusan fixálja is a társadalmi rendet.

[Antoine-Simon] Le Page du Pratz: *Louisiane története, amely tartalmazza e hatalmas ország felfedezését; földrajzi leírását; egy utazást a földjein; a természettörténetét; az őslakók erkölcsait, szokásait és vallását...*,
IV. fejezet: „Tetovált Kígyó temetési szertartása” (22)

41.

<43> (23) Miután a Nagy Nap [Grand Soleil] tüzet már meggyújtották, jelt adtak az összes többi meggyújtására is; kimentünk, és azt mondtam a tolmácsnak: ismételje el a franciáknak, amit a Nagy Napnak mondtam, és amit ő válaszolt nekem, amíg vissza nem térek. Ezután elmentem megkérdezni, hogy kimennek-e hamarosan eltáncolni a haláltáncot [la danse de mort], és azt feleletet kaptam, hogy ez kis idő múlva megtörténik.

42.

Csatlakoztam a franciáinkhoz a téren, akik gratuláltak a sikeremhez, mert a tolmács elmondta nekik, mi történt; néhány pillanattal később a fiatal Nap odajött hozzám, hogy elmondja: kiadták az utasításokat arra, hogy csak azokat öljék meg (ahogy megígérte, még ha csak színleg is), akik a halott kunyhójában vannak, mert azok az ő húsa; és hogy ezenkívül meg fognak ölni egy gonosz nőt, ha ugyan eddig még nem tették meg, és <44> egy gyermeket, akit apja és anyja már megfojtottak;

ez a bűncselekmény megváltja őket a haláltól, ha a Nagy Nap meghal, nemessé teszi őket, és kiemeli a Büdösek [Puants] sorából.

43. Néhány perccel később a Nagy Ceremóniamester [le Grand Maître des Cérémonies] megjelent az elhunyt ajtajában a díszekkel, melyek megfeleltek utóbbi rangjának, és amelyeket leírtam: két szót szólott, és a kunyhóban lévő emberek kijöttek; ezek a személyek a következők voltak: a kedvenc felesége és a másik felesége, a minisztere [Chancelier], az orvosa, az első szolgája [son Loué], (24) a pipahordozója és néhány idős nő; mindezeket az áldozatokat egyenként nyolc férfi rokon kísérte, akik feladata volt átsegíteni őket a halálba; az egyik a buzogányt [casse-tête] hozta, amelyet felemelt, mintha meg akarná ütni [az áldozat] fejét, és gyakran szimulálta is az ütést, (25) egy másik a fonott szőnyeget hozta, hogy [arra] leültessék az áldozatot, egy harmadik a kötelet hozta a megfojtásához, egy másik a bőrt, (26) az ötödik egy edényt, amiben öt vagy hat öröldohány-golyó volt, hogy azokat lenyelesse vele, és elbódítsák őt, egy másik egy kicsi agyagkorsót hozott, körülbelül borospalack méretűt, hogy megittasson vele néhány korty vizet, hogy könnyebben lenyelje a gombócokat; őket két további ember követte, hogy segítsenek meghúzni a kötelet mindkét oldalon.
44. <45> Kevesebben is elegendő lennének egy személy megfojtásához, de mivel ez a cselekedet kiemeli őket a Büdösek osztályából, a Tekintélyesek [Considérés] rangjára emeli őket, és így mentesíti őket attól, hogy meg kelljen halniuk a Napokkal együtt, ezért sokkal többen is jelentkeznének, ha a szám nem lenne csupán nyolc főben korlátozva. Minden személy, akit említettem, ebben a sorrendben vonul párosával a rokona után; az áldozatok haja be van kenve vörösre, s kezükben egy folyami kagylóhéjat visznek, amely nagyjából hét hüvelyk hosszú és három-négy hüvelyk széles – ez különbözteti meg őket a kíséretük tagjaitól, akik ezekben a napokban vörös tollakat hordanak a hajfonatukban; a halál napján vörösre festik a kezüket, mint olyanokét, akik készen állnak ölni.
45. Miután a térre megérkeznek, az első áldozatok szőnyegeit teszik a legközelebb a templomhoz: a kedvenc feleségét [la Favorite] jobb oldalra, a másik feleségét pedig az ösvény bal oldalára, a többiekét azután rangsorban hat vagy hét lányira egymástól szintén az ösvény két oldalára, melynek szélessége közöttük legkevesebb harminc láb. Leültetik szőnyegeikre a személyeket, akiknek meg kell halniuk, majd mindnyájan <46> együtt a halálkiáltást [le cri de mort] hallatják azok mögött, a rokonság eljárja a haláltáncot [la danse de mort], és az áldozatok is eljárák a szőnyegükön ritmusra, de anélkül, hogy elhagynák a helyüket. E tánc után az egész csapat visszatér a kunyhóhoz ugyanebben a rendben. Íme ama tragédia próbája, melynek majd a menet napján kell lejátszódnia; naponta kétszer próbálják el.
46. Ezen a napon minden eléggé nyugodt volt a Nagy Nap részéről, aki elment a templomba, miután megmutatták neki a gonosz nő fejét; (27) úgy rendelkezett, hogy a nőt temetés nélkül etessék fel a vadállatokkal, a fejét vigyék a fivéréhez, utána pedig dobják a ciprusligetbe, két mérföldre a testétől.
47. Ugyanezen a napon hajnalhasadáskor, amikor azzal foglalkoztunk, hogy visszatartsuk a Nagy Napot, odavezettek egy Ette-actal nevű embert harminc harcos kíséretében. Mindnyájan ismertük őt, mert korábban de Biainville úrnál, a főparancsnoknál tartózkodott, (28) akinél menedéket talált; korábban egy Nap-nőt [une femme Soleille] vett feleségül, aki nem sokkal azelőtt halt meg, és a nemzet

törvényei szerint neki is meg kell halnia a feleségével együtt; de miután ez a törvény nem volt az ínyére, [ezért] amint látta, hogy felesége halálán van, <47> titokban elmenekült a part irányába, magához vett némi élelmet, és kis csónakban éjjel és nappal leereszkedett [a Mississippin], és a főváros parancsnok urának védelme alá helyezte magát, felajánlva neki, hogy a vadásza lesz, és a szolgálói közé fog tartozni. A szolgálatát elfogadták, a *natchez*-k még azt is elhitették a gazdájával, hogy [Ette-actalnak] már nincs mitől félnie, hisz miután a szertartás már megtörtént, és mivel ő egyáltalán nem volt ott abban az időpontban, ezért már nem volt szükséges elfogni őt. Miután ez az őslakó [Naturel] efelől megnyugodott, időnként elment meglátogatni a rokonait és a barátait, és sohase mondtak neki semmit; de miután legutóbb a Nagy Nap megtudta a franciáktól, hogy de Bianville urat korábban visszarendelték Franciaországba, úgy találta, hogy Ette-actal védelmező okmányai védelmezőjének távolléte folytán elévültek; s ennek megfelelően alkalmazhatónak ítélte, hogy megfizettesse vele Tetovált Kígyó iránti adósságát, amennyiben Tetovált Kígyó Ette-actal elhunyt feleségének rokona volt; és ezért vezették elő.

48.

Amikor ez az ember a nagy hadvezér [Grand-Chef de Guerre] kunyhójában találta magát az áldozatok között, akiket fel kellett áldozni ősei szellemeinek [à ses mânes], a legnagyobb fájdalom járta át, mert megértette, hogy ezúttal a menekülés reménye nélkül fogták el, és <48> igen keserves sírásba fogott. Amikor a kedvenc feleség észrevette ezt, így szólt hozzá: „Nem vagy harcos?” „Igen, az vagyok” – felelte az. „És mégis sírsz?” – kérdezte újra a nő. „Tehát kedves neked az életed? Ha így áll a dolog, akkor nem jó velünk jönnöd, menj inkább a nők közé.”

49.

Az így felelt: „Hogyne lenne neked kedves az élet; nincsenek gyermekeim, jó lenne, ha még egy ideig járhatnék a földön, a Nagy Nap haláláig, és vele együtt halhatnék meg.” Mire a nő: „Menj, mondom neked, nem jó velünk jönnöd, és a szívednek itt maradnia utánad a földön; még egyszer: hordd el magad, hogy többet ne is lássalak!”

50.

Ette-actal hozott magával egy kis zsákot, amelyben a szertartáshoz szükséges kisebb eszközök voltak; de minden gondolkodás nélkül otthagytott mindent, és megelégedvén azzal, hogy még maradt ideje a Nagy Nap halála előtt, a kedvenc feleség utolsó szavára elmenekült, s úgy eltűnt, mint a villám; de délután hoztak három öregasszonyt, akik közül ketten Ette-actal rokonai voltak, s – miután rendkívül idősek voltak, <49> és belefáradtak az életbe – felajánlották magukat, hogy megfizessék Ette-actal adósságát.

51.

Habár ez a két nő olyan öreg volt, hogy már több éve egyáltalán nem tudtak talpra állni, mégsem volt őszebb a hajuk, mint általában az ötvenéves francia nőké; egyébként úgy tűnt, jól vannak.

52.

E két nő nagylelkűsége megváltotta Ette-actal harcos életét, és megszerezte neki a Tiszteletreméltó [Considéré] rangját; miután így az állapota sokkal jobbra vált, és az élete biztosítva volt, szemtelen lett, és a franciáktól kapott oktatásból előnyt húzva, azt arra használta, hogy becsapja honfitársait.

53.

A harmadik öregasszony, akit odahoztak, már legalább tizenöt éve nem tudott talpra állni, mégsem érzett semmiféle fájdalmat sem, se a lábában, se bármely más testtáján; az arca derűs volt, s a haja teljesen fehér, amit én még sohasem láttam őslakóknál; és élemedett kora ellenére, amely felülmúlt egy évszázadot is, a bőre

nem volt túlságosan ráncos. Mindhárom idős nőt elhelyezték az esti próbához, <50> egyet Tetovált Kígyó ajtajához, a másik kettőt pedig a térre.

54. Napnyugta tájában mindnyájan meglátogattuk a Nagy Napot, aki nagyon kegyesen fogadott bennünket, s elnézést kért azért, hogy nem lát minket vendégül, hanem utasításokat szándékozott adni a Dicséreteseknek [Loués], hogy azok tegyenek meg mindent, amit mi mondunk majd nekik, miután én korábban a szavamat adtam, hogy nem fogom őt magára hagyni, és meg is tartottam az ígéretem. Elmentünk tehát a Nagy Nap Dicséreteseihez, és tyúkokat vásároltunk, melyeket megfőztünk. Lefeküdtünk a másnapra várva, amikor Tetovált Kígyó menetének meg kellett történnie, és az egész szertartásnak be kellett fejeződnie.
55. Amikor eljött a [temetési] menet napja, elmentünk a Nagy Naphoz. A kedvenc feleség, aki megtudta, hogy ott vagyunk, kíséretével együtt odajött hozzánk, hogy elbúcsúzzon tőlünk; hívatta a mindkét nembe tartozó Napokat és a gyermekeit, akikhez először is a következő szavakat intézte:
56. „Nagyon szomorú, hogy édesapátok meghalt; ami engem illet, vele megyek a szellemek országába [Pays de Esprits], és ő már csak ránk vár, hogy elinduljon; ezenkívül, mióta ő meghalt, már nem <51> tudok a Földön járni. Nektek, akik fiatalok vagytok, az a jó, ha sokáig jártok még itt hátsó szándék nélkül és tiszta szívvel. Hagyok rátok búzáat és a ládáimat, melyeknek, íme, itt vannak a kulcsai, ezeket nektek adom. Ne mondjatok rosszat a franciákról, járjatok velük, úgy járjatok velük, mint atyátok és én is jártunk velük hátsó szándék nélkül; úgy beszéljetek róluk, ahogyan ő és én beszéltünk róluk; ne tegyetek semmit, ami a franciák barátsága ellen való, sohase hazudjatok nekik; ők élelmet adnak majd nektek, és a többi dolgot is, amire szükségetek lesz; és ha nem adnak nektek semmit, akkor zúgolódás nélkül térjetek vissza. Ők atyátok barátai voltak, úgyhogy szeressétek őket mind, és ne riadjatok vissza attól, hogy találkoznotok kell velük, akkor sem, ha ők esetleg nem jól fogadnának benneteket.”
57. „És Önök, francia főnökök” – tette hozzá felénk fordulva – „legyenek mindig a *natchez*-k barátai, kereskedjenek velük, ne sajnálják tőlük árucikkeiket, és ne vessek meg tőlük azt, amit hoznak, hanem szelíden társalkodjanak velük.” Mivel ekkor észrevette, hogy egyikünk e látványtól egészen a könnyekig elérzékenyült, <52> ezt mondta neki: „Ne sírjon – tudom, hogy férjem és én jó barátságban voltunk a franciákkal, mert mi is nagyon szerettük Önöket, jóllehet én sohasem ettem franciákkal, mivel nő vagyok; de ma együtt ehetek Önökkel, mivel a szellemek országába megyek. Hozzanak hát nekünk enni, hogy a francia főnökökkel ehessenek.”
58. Azonnal hoztak némi ennivalót; leültünk, és vele étkeztünk. Ezután felállt, és kíséretével együtt egészen meglepő lelkierővel visszatért férje kunyhójába.
59. Azért idéztem, hogy mit mondott és tett a kedvenc feleség – aki csakis a nép gyermeke lehetett, ha egyszer egy Nap felesége volt –, hogy megmutassam, milyen ügyesen szerezte meg a franciák barátságát a gyermekei számára; hogy e nemzet mennyire eszes, és hogy egyáltalán nem olyan, mint amire általában gondolni szokás a „vad” elnevezés hallatán, melyet az emberek többsége alaptalanul ad nekik.
60. Másutt már elmondtam, hogy a templom, a Nagy Nap háza és Tetovált Kígyó háza a téren voltak; <53> hogy a Nagy Nap háza egy olyan mesterséges dombra épült,

amely körülbelül nyolc láb magas volt; ezen a dombon helyezkedtünk el a Nagy Nap szállása mellett, aki bezárkózott házába, hogy semmit se lásson; felesége, aki szintén ott volt, hallhatott minket, de nem volt okunk attól félni, hogy majd elmondja, amit ez ellen a kegyetlen szokás ellen esetleg mondandók voltunk; ez a törvény nem tetszett neki eléggé ahhoz, hogy hibáztassa azokat, akik arról rosszat mondanak. Ami a Nagy Napot illeti, ő a túlsó oldalon volt, és nem hallhatta a beszégetésünket; erről a helyről a szertartás megzavarása nélkül láthattunk mindent, még a templom bejáratánál is, amelynek ajtaja szemben volt velünk.

61.

A ceremóniamester a megadott órában megérkezett, a feje tetején félkoronában vörös tollakkal díszítve; nála volt pásztorbot alakú vörös botja, melynek végéről fekete virágkoszorú függött; karjai kivételével egész felsőteste vörösre volt festve, hogy így mutassa: kezét nem nedvesítette be vérrel; öve, melyet a csípője felett hordott, tollakkal volt díszítve, <54> melyek közül egy sor fehér volt, a következő pedig vörös, és aztán felváltva így tovább, egészen a térdéig; lábán nem volt lábbeli.

62.

E felszerelésben belépett a Nagy Naphoz, kétségkívül azért, hogy engedélyt kérjen tőle a menet elindítására. Nem hallhattuk, hogy milyen választ kapott, mert ez az uralkodó [Souverain] általában nagyon halkán beszélt, jöllehet méltóságos hanghordozással; de teljesen világosan hallottuk az üdvözetet, melyet azután a ceremóniamester mondott neki, aki ezt követően rögtön ki is jött, hogy kihirdesse a menet elindulását.

63.

Amikor a Nagy Nap beszél valakivel, az illető köteles őt három *hou*-val üvözlölni, amint befejezte a beszédet; ha egy egyszerű Naphoz beszél az ember, azt csupán egyetlen *hou*-val köszönti, még akkor is, ha ez az uralkodó távollétében történik; a Napok maguk minden egyes alkalommal üdvözlik a Nagy Napot, amikor az beszél velük, és minden reggel felkeresik őt, hogy teljesítsék kötelességüket ezen egyetlen *hou*-ból álló üdvözlés által; ez alól még a testvére sem volt kivétel, de ő igen halkán ejtette ki, és ez érvényes volt a nap további részében. Úgy gondoltam, beilleszthetem ide ezt a beszámolót arról, ahogyan az óslakók üdvözlik <55> az urukat, mivel a maga helyén elfelejtettem erről beszélni.

64.

Folytatom a ceremóniát [a ceremónia leírását], amelyet megszakítás nélkül fogok befejezni; amint a ceremóniamester az elhunyt ajtajához ért, egy hangos *hou*-val üdvözölte őt anélkül, hogy belépett volna; aztán a halálsikolyt [le cri de mort] hallatta, amelyre a nép ugyanúgy válaszolt a téren; az egész nemzet ugyanígy tett, és a visszhang ezt messziről ismételte. A megfojtott gyermek az ajtó közelében volt, amelyen keresztül a halott testének távoznia kellett majd, apja és anyja mögöttesen a falnak támaszkodva, a lábukat spanyolszakállon (29) nyugtatva, mivel méltatlannak vélték magukat ahhoz, hogy a földön járjanak, mindaddig, míg az elhunyt teste el nem haladt gyermekük teste fölött; és amint a holttest megjelent, előbb alája taszították a gyermeküket, majd felemelték őt, mihelyst [a holttest] kiért, avégett hogy minden fordulónál, amelyet a holttest megteendő volt, újra odategyék, amíg legvégül az vissza nem tért a templomba.

65.

Miután Tetovált Kígyót a ravatalán kihozták a kunyhójából, ahogyan azt már leírtam, egy kétrúdú hordágyra tették, amelyet négy férfi vitt; egy másik rudat helyeztek el a közepe táján alulról és keresztben, amelyet két másik férfi tartott <56> a test alátámasztására. Ez a hat hordozó férfi a Templom Őre volt.

66.

A ceremóniák nagymestere vonult először, utána a legidősebb hadvezér, aki vitte a pálcát, melyről a nádgyűrűk lógtak; (30) egyik kezében ezt a pálcát tartotta, a másikban pedig egy hadi pipát [Calumet de Guerre], az elhunyt méltóságának jelét; ezután jött a tetem, amely mögött vonult azok csapata, akiknek a temetésekor meg kellett halniuk; együtt háromszor körbejárták a házat, ahonnan kiléptek; a harmadik megkerülés után a templom felé vették az utat, és ekkor az áldozatok rokonai abba a sorrendbe álltak, ahogyan az ábrán bemutattam; de nagyon lassan haladtak, mert egyenesen a templom felé mentek ugyan, habár a tetem csak forogva haladt előre, olyan módon, hogy nem tudok róla jobb képet adni, mint az ábrán lévő pontozott nyom révén; minden fordulat során, melyet a tetem megtett, az az ember, akiről beszéltem, elébe dobta gyermekét, hogy a test áthaladjon fölötté; egyik lábánál fogva emelte fel, és a többi fordulóban is ugyanígy tett.

67.

<57> Végül a tetem így megérkezett a templomba, az áldozatok elfoglalták a próbákon kijelölt helyüket; a szőnyeget leterítették, az áldozatok ráültek, elhangzott a halálkiáltás, amazok dohánylabdacskákat kaptak és mindegyik után egy kis innivalót; amikor már mindet bevették, befedték a fejüket a bőrrel, amelyre rátették a kötelet a nyak táján; két férfi tartotta [a bőrt], hogy az erősebbek ne rántsák el; a kötelet, melynek csúszócsumója volt, mindkét végén három ember fogta, akik teljes erejükkel húzták azt a két szemközti oldalról; annyira ügyesek ebben a műveletben, hogy lehetetlen olyan gyorsan leírni, ahogyan elvégzik.

68.

Tetovált Kigyó holttestét a Templom belső részében jobb oldalt egy nagy gödörbe helyezték, két feleségét ugyanabba a gödörbe temették; a Dicsőségest [La Glorieuse] a Templom előtt jobbra, a Kancellárt pedig balra temették el; a többieket a falujuk templomába vitték, hogy ott temessék el őket. E szertartás után a szokásoknak megfelelően felgyújtották az elhunyt kunyhóját.

69.

<58> Elvittem magamhoz a Nagy Napot, ahogy ígértem neki; megparancsolta az őrségének, hogy menjenek vadászni, és hozzanak nekünk egy jó kis lakomát; néhány napig magamnál tartottam, hogy első fájdalmainak legyen ideje elmúlni.

70.

Nagyon lekötelezett bennünket a Natchez nemzet azzal, hogy ilyen kevesen követték Tetovált Kigyót a szellemek országába [Pays des Esprits]; de nem habozás nélkül foglalkoztunk ezzel a tervvel a Nagy Nap környezetében, aki kétségbeesésében szörnyű mézszárlást rendelt volna el; mert bár a vallás és az emberiség kezdetben az általunk választott oldal mellett döntött, a politika nem megvetendő nehézségeket állított ezzel szembe. Korábban háborúban álltunk ezzel a nemzettel, és békét kötöttünk; e nemzet háborítatlanul élt a békébe vetett hitében, amikor M. de Biainville-nek úgy tetszett, hogy meglepje őket egy hadsereggel, amelyet az új Orléans-ból (31) hozott. Ezek a váratlan ellenségeskedések, amelyeknek már nem volt semmi okuk, örökre megrémítették volna ezeket a népeket, ha nem nyugtatom meg őket Tetovált <59> Kigyó és a Nagy Nap segítségével. Elmondhatom, hogy a két főnök épp annyira az irántam, mint a francia nemzet iránti barátságból dolgozott ezen; és az a tisztelet, mellyel alattvalóik viseltettek irántuk, úgy tűnt, elfojtja bennük azt a haragot, melyet tudomásom szerint titokban táplálnak [írántunk]. A Nagy Nap halála, akinek nem sok idő múlva bizonyára követnie kellett fi-vérét, szemlátomást a határa volt annak a bizalomnak, melyet a *natchez* népbe vethettünk. Ezért nem kockáztattunk semmit; sőt sokat nyertünk volna azzal, ha hagyjuk, hogy ez a nemzet, ha el nem is pusztítja, de legalábbis jelentősen

meggyengíti magát barbár szokásai révén. Több halott, kevesebb ellenség – soha nem volt igazabb ez a mondás. De a jámbor érzés győzött a túl kegyetlennek tűnő okosság felett, és minden fa meghozta a maga gyümölcsét, úgy értem: nekünk az a dicsőség jutott osztályrészül, hogy emberségesek voltunk, míg az itt állomásozók a későbbiekben drágán megfizettek az új Orléans-ból elindult hadsereg eljárásáért, amely ok nélkül törte meg a formálisan megkötött békét.

71.

A számomra lehetséges legnagyobb pontossággal számoltam be <60> Észak-Amerika népeinek szokásairól, hagyományairól és vallásáról, hogy [az olvasók] könnyen megismerhessék gondolkodás- és viselkedésmódjukat az élet különböző körülményei között. Azért beszéltem különösképpen a *natchez*-kről, mert könnyebb volt megismerni szokásaikat és szertartásaikat, és mert egyébként ez a nemzet mindebben felülmúlja a többit, akik közül mindig is kiemelkedett érzelmeinek nemessége és multságainak szépsége révén.

JEGYZETEK

1 A „nemzet” terminust az angol *nation* megfelelőjeként használjuk tanulmányunkban, mivel az észak-amerikai őslakos népek saját tereptapasztalataink szerint *nation*ként azonosítják magukat. Másfelől a nemzetközi szakirodalomban a „tribe” („törzs”) szó használatát szintén teljesen lecserélte a *nation* kifejezés. Így például amikor 2018-ban a Smithsonian Institute kiállította az első eredeti békeszerződést (*treaty*), mely egy őslakos nemzet és az Egyesült Államok között jött létre, akkor ennek megfelelően a „Nation to Nation: Treaties Between the United States and American Indian Nations” címet adta kiállításának.

2 A tanulmányhoz csatolt képek az *Histoire de la Louisiane*-nak (Le Page du Pratz 1758) a University of Pittsburgh, Darlington Memorial Library állományában őrzött példányából valók, melyet az Internet Archive-ból töltöttünk le.

3 La Salle kilenc évvel Louis Jolliet (1645?– 1700?) kanadai felderítő után evezett ugyan le a Mississippi, de Jolliet csak az Arkansas torkolatáig hajózott le a folyamon (1673).

4 Louisiane kiterjedésének pontosabb földrajzi meghatározását Le Page du Pratz tollából lásd 5. láb-jegyzetünkben.

5 Idézet d’Iberville naplójából: „Le 11e [du mois de mars, 1700,] je me suis rendu au débarquement des Natchés, que je trouve esloigné des Oumas de dix-huit lieues. [...] Le frère du chef avec une vingtaine d’hommes est venu m’apporter le calumet de paix, et m’a convié d’aller au village. Sur les deux heures après midy j’ay esté à ce village, qui est à une lieue du bord de l’eau.” Az idegen nyelvű forrásokból vett idézetek itt és a továbbiakban a tanulmány szerzőinek fordításai.

„[1700. március havának] 11. napján elmentem a natchez-k partraszálló helyéhez, amely tizennyolc mérföldre található az Oumaktól. [...] A főnök testvére és körülbelül húsz ember jött, hogy elhozza nekem a békepipát, és meghívott a faluba. Délután két órakor megérkeztem a faluba, amely egy mérföldnyire van a vízparttól.”

6 „Leurs plaines, que j’ai considérées un peu plus attentivement aujourd’hui sont encore plus belles que je ne pensais; ce ne sont que péchers, pruniers, noyers, fraisiers, partout; c’est dommage qu’elles soient éloignées du Mississipi.”

7 Etienne de Perier levele Maurepas grófnak, 1729. december 5. (Rowland–Sanders 1932: 1: 54); Diron d’Artaguet levele Maurepas-nak, 1730. február 9. (ibid., 57); Jean de Pradel levele testvérének, Charlesnak, 1729. december 6. (Baillardel–Prioult 1928, 63–64); a konfliktusról lásd még DuVal 2006.

8 *Journal Oeconomique*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb32801251q/date1751>

9 A cikksorozat első eleme 1751 szeptemberében jelent meg (128–156) *Mémoire sur la Louisiane* címmel, utolsó eleme pedig 1753 februárjában (94–132) *Suite & Fin du Mémoire sur la Louisiane* cím alatt. Az első cikk Louisiane földrajzi kiterjedésének érdekes meghatározásával indul: „La Louisiane située dans la partie septentrionale de l’Amérique, est bornée au midi par le golphe du Mexique; au levant par la Caroline, Colonie Anglaise, & partie du Canada; au couchant par le nouveau Mexique; au nord en partie par le Canada; le reste n’a point de bornes, & s’étend jusqu’aux terres inconnues voisines de la baye de Hudson. On lui donne environ deux cens lieues de largeur entre les établissemens Espagnols & Anglois; sa longueur est indéterminée, puisqu’elle n’est pas encore connue; ce que l’on en peut dire de plus positif, c’est que l’on compte cinq cens lieues depu[i]s les Illinois au nord jusqu’à l’embouchure du fleuve saint Louis, communément appelé Micissipi.”

„Louisiana, amely Észak-Amerika északi részén fekszik, délen a Mexikói-öböllel határos; keleten az angol gyarmattal, Karolinával, és Kanada része; nyugaton Új-Mexikóval; északon részben Kanadával, a többi részének pedig nincs határa, és egészen a Hudson-öböl mellett fekvő ismeretlen földekig terjed. Körülbelül kétszáz mérföld szélességűre becsülik a spanyol és angol települések között; hossza nem meghatározott, mivel még nem ismert; csak annyi bizonyos, hogy az északi illinois őslakóktól mintegy ötszáz mérföldet számítanak a Szent Lajos folyó torkolatáig, amelyet általában Mississippinek neveznek” (*Journal Oeconomique*, Septembre 1751, 130–131).

10 A templom és a benne égő örök tűz eredetét a *natchez* tradíció szerint így adta elő a Napból leereszkedett kultúrhős-törvényadó: „...on bâtiroit un Temple, dans lequel les seuls Princes & Princesses (les Soleils & les Soleilles) auroient droit d’entrer pour parler à l’Esprit; que dans ce Temple on conserveroit éternellement un Feu qu’il feroit descendre du Soleil d’où il sortoit; que le bois dont on le nourriroit seroit un bois pur & sans écorce; que l’on choisiroit dans la Nation huit hommes sages pour le garder & l’entretenir jour nuit; qu’ils auroient un Chef qui seroit chargé de leur faire remplir leur devoir, & que celui qui y manqueroit seroit mis à mort.” (Le Page du Pratz 1758: II, 335.)

11 A de Soto-expedíció további két fontos forrása Luis Hernández de Biezma (más írásmód szerint Biedma): *Relación del suceso de la jornada a la isla de la Florida* (kéziratos jelentés I. Károly spanyol király számára, 1544) és Garcilaso de la Vega: *La Florida del Ynca – Historia del Adelantado Hernando de Soto, Governador y capitan general del reyno de la Florida* etc. (Lisbona, 1605).

12 „But was Quigualtam a Natchezan chiefdom? Two lines of evidence seem to support this conclusion: geography and linguistics. Geographically, the stretch of the Mississippi River under Quigualtam’s control extends well into the area of the prehistoric Plaquemine culture, which has been securely linked with the historic Natchez. [...] Along with geography, there is some tentative linguistic evidence for classifying Quigualtam as Natchezan. The Natchez language is now considered to have been a language isolate; that is, it was a separate language from the languages spoken by neighboring Lower Mississippi Valley tribes such as the Tunica, Choctaw, and Chickasaw. [...] Using Natchez language word lists, Swanton identified Quigualtam as possibly being Natchezan. Marvin D. Jeter has also pointed out that a number of chiefdom names recorded by the De Soto expedition in eastern and southeastern Arkansas were also identified by Swanton as possibly being Natchezan, including Aminoya, Guachoya, Anilco, and Utiangue/Autiamque. If this was the case, the Spaniards may have been virtually surrounded by Natchezan-speaking peoples once the expedition reached the confluence of the Arkansas and Mississippi rivers” (Barnett 2007: 12–14).

13 A kötet végén olvasható negyedik útleírás már nem Louisiane-nal, hanem Virginiával foglalkozik.

14 „[...] une espèce [!] de Temple, où ils conservent un feu perpétuel [...]. Ce Temple est dédié au Soleil, dont ils prétendent que la famille de leur Chef est descenduë. Ils y enferment avec grand soin, & avec beaucoup de cérémonie, les os de ces Chefs. Lorsqu’ils meurent, ils se persuadent que leurs ames retournent dans le Soleil. Comme ils sont de sa famille, on les appelle eux-mêmes d’un nom qui signifie Soleil. Le chef de toute la nation est le grand Soleil, & ses parens, petits Soleils, qui sont plus ou moins respectez [...]. Tous ces Soleils ont plusieurs Sauvages qui se sont donnés à eux. [...] Ils étoient autrefois obligés de se tuer, lorsque leurs Maîtres mouroient. Quelques-unes de leurs femmes suivoient aussi cette Maxime; mais les François les ont désabusé d’une coûtume si barbare. Tous ces parens du Soleil regardent les autres Sauvages comme de la bouë; ils les appellent des puans.”

„[...] egyfajta templom, ahol örök tüzet őriznek [...]. Ezt a templomot a Napnak szentelték, amelyről azt állítják, hogy a főnökük családja tőle származik. E főnökök csontjait nagy gonddal és szertartásossággal ide zárják el. Meg vannak győződve arról, hogy amikor meghalnak, lelkük visszatér a Napba. Mivel rokonságban állnak vele, olyan néven nevezik magukat, amely Napot jelent. Az egész nép főnöke a nagy Nap és rokonai, a kis Napok, akiket többé-kevésbé tisztelnek [...]. Mindezeknek a Napoknak több indi-

ánja is van, akik odaadták magukat nekik. [...] Régebben kénytelenek voltak vállalni a halált, amikor a gazdáik meghaltak. Feleségeik közül néhányan szintén követték ezt a szokást; de a franciák leszoktatták őket erről a barbár szokásról. A Nap e rokonai sárnak tartják a többi vadat; 'bűdösök'-nek nevezik őket" (Bernard 1720: 24).

15 „Dans la Louisiane, les Natchez ont un Temple, où une Garde veille sans cesse à la conservation du Feu perpetuel, qu'on a grand soin de ne jamais laisser éteindre. Trois buches appointées servent à l'entretenir, sans que jamais on en augmente, ou qu'on en diminue le nombre: ce qui semble dénoter quelque mystere. A mesure qu'elles se consomment, on a soin de les approcher, jusqu'à ce qu'il faille en substituer d'autres. C'est dans ce Temple que sont mis en dépôt les cadavres des Chefs, & de ceux de leur famille. Le Chef va tous les jours à certaines heures à l'entrée de ce Temple, où se courbant à demi corps, & étendant les bras en croix, il fait un certain murmure confus de la bouche, sans prononcer aucune parole distincte; C'est-là la marque du devoir qu'il rend au Soleil, comme à l'Auteur de son origine. Ses Sujets observent la même cérémonie à son égard, & à l'égard de tous les Princes de son sang, toutes les fois que ceux-ci parlent, pour honorer en eux par ce signe extérieur de leur respect, le Soleil dont ils les croyent descendus.”

„Louisianában, a *natchez*-knél van egy templom, ahol egy őrség állandóan őrködik az Örökös Tűz megőrzésén, amelyet sohasem hagynak kialudni. A tüzet három farönk tartja életben, amelyek számát soha nem növelik vagy csökkentik, ami valamilyen misztériumra utalhat. Ahogy egyre jobban égnek le, mindig közelebb teszik ezeket egymáshoz, amíg le nem cserélik. Ebben a templomban helyezik el a főnökök és családtagjaik holttestét. A főnök minden nap bizonyos időpontokban e templom bejáratához megy, ahol félig meghajol, karjait keresztbe kinyújtja, szájából valami zavaros mormogást hallat, amiben egy érthető szó sincs; ez a jele annak, hogy teljesíti kötelesség a Nap felé, akitől ő leszármazott. Alattvalói ugyanezt a szertartást végzik őfelé és az ő véréből származó alacsonyabb rangú vezetők felé fordulva, mindahányszor ezek megszólalnak, hogy tiszteletük e külső jelével imádják a Napot is, amelynek a hitük szerint azok a leszármazottai” (Lafitau 1724: 1: 167–168.)

16 „Il ne reconnoît sur la Terre de Maître que le Soleil, dont il prétend tirer son origine, exerce un pouvoir sans borne sur ses Sujets, peut disposer de leurs biens & de leur vie, & quelques travaux, qu'il leur commande, ils n'en peuvent exiger aucun salaire.”

„Nem ismer el más Mestert a Földön, csak a Napot, akitől a hite szerint leszármazott, korlátlan hatalmat gyakorol alattvalói felett, rendelkezhet vagyonukkal és életükkel, és akármilyen munkára is kötelezi őket, azok nem követelhetnek érte fizetséget” (Berthiamue 1994: 2: 805).

17 „Lorsque le Chef, ou la Femme-Chef meurent, tous leurs Alloués sont obligés de les suivre en l'autre monde, mais ils ne sont pas les seuls, qui ont cet honneur [...]. Il y a tel Chef, dont la mort coûte la vie à plus de cent personnes, & on m'a assuré qu'il meurt peu de Natchez considérables, à qui quelques-uns de leurs Parens, de leurs Amis, ou de leurs Serviteurs ne fassent pas cortège dans le Pays des Ames”

„Amikor a főnök vagy a főnökeleség meghal, minden szövetségesük köteles követni őket a túlvilágra, de nem csak őket éri ez a megtiszteltetés [...]. Van olyan főnök, akinek halála több mint száz ember életébe kerül, és biztosítottak róla, hogy kevés olyan fontos *natchez* van, aki úgy hal meg, hogy néhány rokon, barát vagy szolga ne követné őt a Lelkek Földjére [...].” (Berthiamue 1994: 2: 806).

Charlevoix atya egyik forrása a kritikai kiadás jegyzetei szerint Mathurin Le Petit SJ (1693–1739) 1730. július 12-én, a „Natchez Massacre” nyomán írott jelentése lehetett (Le Petit 1900: 120–223). Le Petit atya szemtanúi leírást ad a *natchez* templomról, az örök tűzről, a *natchez* társadalmi rendről és Napkultuszról, valamint a Nagy Nap halálakor bemutatott emberáldozatról (122–134). Charlevoix atya másik forrása pedig talán André Joseph Pénicaut (1680?–?) általában nem teljesen megbízhatónak tekintett kézírata volt (Pénicaut 1988). A kézirat szerint 1704-ben Pénicaut szemtanúja volt egy *natchez* temetési emberáldozatnak, melyet a templommal és a Nagy Nap funkcióival együtt meglehetősen részletesen ír le.

18 A szerkesztés alapjául szolgáló terjedelmes szerzői kéziratok is fennmaradtak; lelőhelyeiket közli Dr. Gordon Sayre: <https://blogs.uoregon.edu/lpdpanddumont/jean-francois-benjamin-dumont-de-montigny/>. Lásd még Dawdy 2003: 20., Le Mascrier 1753.

19 Gordon Sayre, a University of Oregon tanára a közelmúltban szintén számos fejezetet tett elérhetővé Le Page du Pratz művéből angol fordításban online <https://blogs.uoregon.edu/lpdpanddumont/antoine-simon-le-page-du-pratz/>.

20 A térkép a Library of Congress birtokában van, megtekinthető itt: <https://www.loc.gov/resource/g4042m.ct002189/> (utolsó letöltés: 2024. 07. 02.). Csak kis felbontású verziók tölthetők le.

21 Lásd Garcilaso de la Vega: *Comentarios reales de los Incas*, 1609, I. könyv, 15. fejezet.

22 *Histoire de la Louisiane, Contenant la Découverte de ce vaste Pays; sa Description géographique; un Voyage dans les Terres; l'Histoire Naturelle; les Moeurs, Coûtumes, & Religion des Naturels, avec leurs Origines; deux Voyages dans le Nord du nouveau Mexique, dont un jusqu'à la Mer de Sud; ornée de deux Cartes & de 40 Planches en Taille-douce. Par M. Le Page du Pratz. Tome 3. A Paris: Chez E. Bure etc., 1758, 43–60; a temetési menetet ábrázoló metszet az 54–55. oldalak között. Tetovált Kígyó (*Obalalkabiche / Serpent Piqué*) natchez harci főnök 1725-ben, a natchez Nagy Településen hunyt el (ma Natchez, MS város közelében). Bátyja a natchez Nagy Nap (*Yakstalchil / Grand Soleil*) volt. A forrásról lásd: La Vere 2007, 119–122.*

23 A csúcsos zárójelben szereplő számok a forráskötet oldalszámjai.

24 *Loué*: „A dicsért (személy),” a szöveg 35. oldalának lábjegyzete szerint „az első szolga,” *le premier Domestique*.

25 A buzogány szerepe feltehetőleg: tartalék kivégzőeszköz, a ceremónia során ugyanis nem alkalmazzák.

26 A bőrdarab szerepe: az arc eltakarása végett az áldozat fejére húzták a kivégzés előtt.

27 A beszámoló korábbi részei írják le egy natchez nő kivégzését.

28 A történeti bevezetésben említett Jean-Baptiste Le Moyne de Bienville (1680–1767), Nouvelle Orléans alapítója, Louisiane gyarmat kormányzója több időszakban is egészen 1743-ig.

29 „Barbe Espagnole” (*Tillandsia usneoides*), zuzmószerű szakállbromélia.

30 A ravatal részletes leírását lásd Le Page du Pratz: *Histoire de la Louisiane*, 35.

31 „La nouvelle Orléans”: ma New Orleans.

IRODALOM

Anderson, David G.

1994 *The Savannah River Chiefdoms. Political Change in the Late Prehistoric Southeast*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.

Arnold, Morris S.

1990 The Myth of John Law's German Colony on the Arkansas. *Louisiana History* 31. 1990. 83–88.

Baillardel, A. – Prioult, Albert-Pierre

1928 *Le chevalier de Pradel. Vie d'un colon français en Louisiane au XVIIIe siècle, d'après sa correspondance et celle de sa famille*. Paris: Maisonneuve Frères.

Barnett, James F., Jr.

2007 *The Natchez Indians. A History to 1735*. Jackson: University Press of Mississippi.

Batalla Rosado, J. J. – Rojas, J. L. de

2008 *La religión azteca*. Madrid: Editorial Trotta (Universidad de Granada).

Bernard, Jean Frédéric (éd.)

1720 *Relations de la Louisiane, et du fleuve Mississipi. Où l'on voit l'état de ce grand Païs & les avantages qu'il peut produire &c*. Amsterdam: Bernard.

Berthiamue, Pierre (éd.)

1994 François-Xavier de Charlevoix: *Journal d'un voyage*, 1–2. Montréal: Les Presses de l'Université de Montréal.

- Bölöni Farkas Sándor
1834 *Útazás Észak Amerikában*. Kolozsvár: Tilsch.
- Brain, Jeffrey P.
1978 Late Prehistoric Settlement Patterning in the Yazoo Basin and Natchez Bluffs Regions of the Lower Mississippi Valley. In Smith, Bruce D. (ed.): *Mississippian Settlement Patterns*. 331–368. New York: Academic Press.
- Brown, Ian W.
1989 Natchez Indians and the Remains of a Proud Past. In Polk, Noel (ed.): *Natchez before 1830*. 8–28. Jackson: University Press of Mississippi.
- Castro, Joseph
2013 Final Moments of Incan Child Mummies' Lives Revealed. *Live Science Contributor* (July 29, 2013). <https://www.livescience.com/38504-incan-child-mummies-lives-revealed.html> (utolsó letöltés: 2024. 07. 01.).
- Charlevoix, Pierre-François-Xavier de
1744 *Journal d'un voyage fait par ordre du roi dans l'Amérique septentrionale*. Paris: Chez la Veuve Ganeau.
- Dawdy, Shannon Lee
2003 Enlightenment from the Ground. Le Page du Pratz's Histoire de la Louisiane. *French Colonial History. Idea and Action in French Colonization* 3. 2003. 17–34. <https://doi.org/10.1353/fch.2003.0001>
- Delanglez, Jean
1937 A Louisiana Poet-Historian: Dumont dit Montigny. *Mid-America* 1. 1937. 19. 31–49.
- Díaz Barriga Cuevas, Alejandro
2012 El sacrificio de infantes como medio de regeneración del ciclo anual entre los mexica. *Estudios Mesoamericanos* 2. 2012. 13. 23–32.
- Dictionary of Louisiana Biography (Online kiadás)
1988–1998 *Dictionary of Louisiana Biography*. New Orleans, La.: Louisiana Historical Association. <https://www.lahistory.org/resources/dictionary-louisiana-biography/> (utolsó letöltés 2024.07.01.)
- DuVal, Kathleen
2006 Interconnectedness and Diversity in 'French Louisiana'. In Waselkov, Gregory A. – Wood, Peter H. – Hatley, Tom (eds.): *Powhatan's Mantle: Indians in the Colonial Southeast*, 134–162. Lincoln: University of Nebraska Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1djmhnk.8>
- Elvas, Fidalgo de
1557 Relaçam verdadeira dos trabalhos que ho governador dom Fernando de Souto y certos fidalgos portugueses passaram no descobrimento da prouincia da Frolida [sic]. Évora: [Andree de Burgos]
- Emerson, Thomas E. et al.
2016 Paradigms Lost. Reconfiguring Cahokia's Mound 72 Beaded Burial. *American Antiquity* 81. 2016. 3. 405–425. <https://doi.org/10.1017/S0002731600003929>
- Gallay, Alan
2002 *The Indian Slave Trade. The Rise of the English Empire in the American South, 1670–1717*. New Haven: Yale University Press.
- González, Yólotl
1985 *El sacrificio humano entre los mexicas*. México: FCE/INAH.

- Hall, Gwendolyn Midlo
1992 *Africans in Colonial Louisiana. The Development of Afro-Creole Culture in the Eighteenth Century*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Haraszthy, Ágoston
1862 *Grape culture, wines and wine-making: with notes upon agriculture and horticulture*. New York: Harper, 1862.
- Hennepin, Louis
1697 *Nouvelle découverte d'un très grand pays situé dans l'Amérique entre le Nouveau-Mexique et la mer Glaciale. Avec les cartes et les figures nécessaires et de plus l'histoire naturelle et morale et les avantages qu'on en peut tirer par l'établissement des colonies. Le tout dédié à Sa majesté Britannique Guillaume III*. Utrecht: G. Broedelet.
- Lafitau, Joseph-François SJ
1724 *Moeurs des sauvages américains, comparées aux mœurs des premiers temps*. Paris: Chez Saugrain l'aîné.
- La Vere, David
2007 *Looting Spiro Mounds. An American King Tut's Tomb*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Le Mascrier, Jean-Baptiste (éd.)
1753 *Mémoires historiques sur la Louisiane [...] composés sur les mémoires de M. Dumont par M. L. L. M.* Paris: Bauche.
- Le Page du Pratz, Antoine-Simon
1758 *Histoire de la Louisiane, Contenant la Découverte de ce vaste Pays; sa Description géographique; un Voyage dans les Terres; l'Histoire Naturelle; les Moeurs, Coûtumes & Religion des Naturels, avec leurs Origines; deux Voyages dans le Nord du nouveau Mexique, dont un jusqu'à la Mer du Sud; ornée de deux Cartes & de 40 Planches en Taille-douce*. Tome 2–3. Paris: Chez E. Bure etc.
- Le Petit, Mathurin
1900 *Lettre au Père d'Avaugour, Procureur des Missions de l'Amérique Septentrionale*. In Thwaites, Reuben Gold (ed.): *The Jesuit Relations and Allied Documents. Vol. 68. Lower Canada, Crees Louisiana 1720–1736*. 120–223. Cleveland: Burrow Brothers.
- Lorenz, Karl G.
1997 A Re-Examination of Natchez Sociopolitical Complexity. A View from the Grand Village and Beyond. *Southeastern Archaeology* 16. Winter 1997. 97–112.
2000 The Natchez of Southwest Mississippi. In McEwan, Bonnie G. (ed.): *Indians of the Greater Southeast. Historical Archaeology and Ethnohistory*. 142–177. Gainesville: University Press of Florida.
- Margry, Pierre (éd.)
1888 *Mémoires et documents. Découvertes et établissements des français dans l'ouest et dans le sud de l'Amérique septentrionale*. Vol. 6. Paris: Maisonneuve.
- Milne, George Edward
2015 *Natchez Country. Indians, Colonists, and the Landscapes of Race in French Louisiana*. Athens–London: The University of Georgia Press. <https://doi.org/10.1353/book38264>
- Moore, Alexander (ed., transl.)
1988 *Nairne's Muskogean Journals. The 1708 Expedition to the Mississippi River. By Capt. Thomas Nairne*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Neitzel, Robert S.
1983 *The Grand Village of the Natchez Revisited. Excavations at the Fatherland Site, Adams County, Mississippi, 1972*. Jackson: Mississippi Department of Archives and History. /Archaeological Report 12./

- Pauketat, Timothy
2010 *Cahokia: Ancient America's Great City on the Mississippi*. New York: Viking–Penguin.
- Pénicaud, André
1988 Pénicaud Narrative. In McWilliams, Richebourg Gaillard (ed. and transl.): *Fleur de Lys and Calumet. Being the Pénicaud Narrative of French Adventure in Louisiana*. 161–163. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Reinhard, Johan
1993 Llullaillaco – An Investigation of the World's Highest Archaeological Site. *Latin American Indian Literatures Journal* 9. 1993. 1. 31–54.
- Romey, Kristin
2019 What Made this Ancient Society Sacrifice its own Children? *National Geographic*. February 2019. <https://www.nationalgeographic.com/magazine/article/chimu-people-sacrificed-children-llamas-peru-mystery> (utolsó letöltés: 2024. 07. 01.).
- Rowland, Dunbar – Sanders, Albert Godfrey (eds., transl.)
1932 *Mississippi Provincial Archives. 1704–1743. French Dominion*, vol. 1–3. Jackson: Press of the Mississippi Department of Archives and History.
- Sayre, Gordon M.
2002 Plotting the Natchez Massacre. Le Page du Pratz, Dumont de Montigny, Chateaubriand. *Early American Literature* 3. 2002. 37. 381–413. <https://doi.org/10.1353/eal.2002.0030>
2009 Natchez Ethnohistory Revisited. New Manuscript Sources from Le Page du Pratz and Dumont de Montigny. *Louisiana History* 4. 2009. 50. 407–436.
2010 A Newly Discovered Manuscript Map by Antoine-Simon Le Page du Pratz. *French Colonial History* 11. 2010. 23–45. <https://doi.org/10.2307/41938196>
- Smith, Michael E.
2003 *The Aztecs*. Malden (USA) – Oxford – Carlton (Australia): Blackwell Publishing.
- Smyth, Edward Noel
2016 *The Natchez Diaspora. A History of Indigenous Displacement and Survival in the Atlantic World*. Santa Cruz: University of California [doktori disszertáció] <https://escholarship.org/uc/item/05k3f9xj> (utolsó letöltés: 2023. 10. 08.).
- Swanton, John
1911 *Indian Tribes of the Lower Mississippi Valley and Adjacent Coast of the Gulf of Mexico*. Washington DC: Government Printing Office. /Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Bulletin 43./
- Tregle, Joseph G., Jr. (ed.)
1774 Antoine Simon Le Page du Pratz: *History of Louisiana*. London: T. Becket. [Reprint: Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1975.]
- Usner, Daniel H., Jr.
1992 *Indians, Settlers, and Slaves in a Frontier Exchange Economy. The Lower Mississippi Valley before 1783*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
1998 French-Natchez Borderlands in Colonial Louisiana. In Usner, Daniel H., Jr: *American Indians in the Lower Mississippi Valley. Social and Economic Histories*. 15–32. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Vassányi Miklós
2016 *Szellemhívók és áldozárok. Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban*. Budapest: L'Harmattan.
- Villiers, Marc de
1925 Extrait d'un journal de voyage en Louisiane du Père Paul du Ru (1700). *Journal de la Société des Américanistes* 17. 1925. 119–135.

Wells, Mary Ann

1994 *Native Land: Mississippi, 1540–1798*. Jackson: University Press of Mississippi.

White, Douglas R. – Murdock, George P. – Scaglione, Richard

1971 Natchez Class and Rank Reconsidered. *Ethnology* 10. 1971. October 4. 369–388.

<https://doi.org/10.2307/3773172>

Xantus János

1853 *Xantus János levelei Északamerikából*. Pest: Prépost István közli.